

POGLEDI MIHA KLAIĆA NA PRILIKE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ OD OSNUTKA NEODVISNE NARODNE STRANKE DO 1894.

Trpimir Macan

Pojačani pritisak ugarske vlade od dolaska K. Tisze na vlast (1875) očitovao se u smišljenom krnjenju državno-političke individualnosti Hrvatske u zajedničkim poslovima i posrednom miješanju u autonomne poslove. Madžarizacija se pak očitovala u otpuštanju činovnika zajedničkih ureda zbog toga što nisu poznavali madžarski jezik i u sve češćoj upotrebi madžarskoga jezika u saobraćaju ugarskih oblasti s hrvatskima. Napokon je ministar financija izdao 1880. naredbu prema kojoj je financijsko ravnateljstvo u Zagrebu imalo otvoriti besplatan tečaj za učenje madžarskoga jezika. Pokretanje toga tečaja bilo je povod odvajanju Mrazovića i drugova od Narodne stranke i osnivanju Neodvisne narodne stranke, koja je počela djelovati na temelju programa koji Narodna stranka nije uspjela provesti u reviziji Nagodbe 1873.¹

U početku 1880. Klaić je mislio da se prilike u Hrvatskoj popravljaju, a kada se osnovala Neodvisna narodna stranka, narodnjaci u Dalmaciji taj su osnutak pozdravili.²

Nema podataka kako je Klaić reagirao na događaje u Hrvatskoj sve do proljeća 1883. Je li se slagao s narodnjacima u pogledu osnutka Neodvisne narodne stranke, nije poznato.

Komentirajući rezultat izbora u Vojnoj krajini, Klaić je 25. travnja 1883. pisao Strossmayeru: »Nužno je vrijeme da se štogod učini, ako se neće da 35

¹ Osnivanje Neodvisne narodne stranke značilo je vraćanje na stari program Narodne stranke: cjelokupnost Hrvatske, politička samostalnost, financijska samostalnost u upravi, a u zakonodavstvu barem u izravnim porezima, samostalnost u upravi i zakonodavstvu u pogledu cesta, željeznica i rijeka, u obrtu, pomorskoj sudbenosti, državnim dobrima i državljanstvu, imenovanje bana bez protupotpisa ugarskoga premijera, biranje hrvatskih članova delegacija, do daljnjega, unutar hrvatskoga zastupstva na zajedničkom saboru. Program je bio uperen protiv madžarizacije, protiv upletanja ugarske vlade u djelokrug autonomije, za popravak izbornoga reda i reviziju tiskovnoga zakona. Neodvisna narodna stranka bila je umjerena oporba, koja je htjela riješiti hrvatsko pitanje unutar Monarhije i u okviru dualizma (J. Šidak, M. Gross, I. Karan i D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda od 1861. do 1914, Zagreb 1968, 95—99. — V. Ciliga, Slom politike Narodne stranke, Zagreb 1970, 183).

² T. Macan, Iz korespondencije Miha Klaića, *Historijski zbornik* 1968—1969, 476. — *Narodni list* 1880, br. 75.

srpskih zastupnika Hrvatskim saborom ne raspolažu, i to doista ne na interes Hrvatske. Po mom mnjenju [...], treba da se parlamentarna grupa Mrazovićeva razide, ter članovi njezini stope se sa vladinom i strankom prava. Vladina stranka tako ojačana imala bi odlučnu većinu i bez Srba, i tako hrvatski interesi bili bi zaštićeni, a s druge strane moglo bi se i sa Pejačevićem [banom, T. M.] na bolji put okrenuti. Nema vremena da Vam to potanko obrazložim, ali to ću samo primijetiti da neka prijatelji naši ne zaborave da su Mađari Slavenom *strašilo*, a Nijemci su prava pogibelj!³

Vidi se da Klaić u početku 1883. nije bio za razbijanje hrvatskih snaga na više stranaka. On je mislio kako bi prikladnije bilo da Hrvati imaju dvije stranke: jednu koja pristaje uz dualizam i održava se na vlasti i drugu radikalniju i oporbenu kao korektiv i mogućnost buduće nove politike. To je mišljenje zastupao i poslije. Pod dojmom srpske politike u Dalmaciji, gdje je — nakon rascjepa u narodnjačkim redovima — osnovana Srpska narodna stranka, koja je stupila u savez s autonomašima, i snage Nijemaca u Cislajtani, Klaić je neodvišnjake upozoravao na mogućnost prejakog utjecaja srpskih političara, što se i zbilo kada su iduće godine (1884) srpski zastupnici u Hrvatskom saboru i formalno pristupili Kluenovoj Narodnoj stranci, i postali oslonac njegova režima utemeljenog u hrvatsko-srpskom sukobu.

Potkraj 1883. Kosta je Vojnović poslao Klaiću »nekakvi novi neizvedivi program u okviru dualizma«. Riječ je o programu Neodvisne narodne stranke, koji je definitivno formuliran prvih dana 1884. Taj je program bio subdualistički. Zahtijevao je potpunu autonomiju sjedinjene Hrvatske unutar Translajtani, s kojom bi imala zajedničke poslove prema austrijskom dijelu. Kako je program dirao, iako umjereno, nagodbeni sustav, Klaić ga je već tada dobro ocijenio kao neizvediv.⁴

Vojnoviću je Klaić odgovorio 18. prosinca 1883: »Na prvi upit odgovaram da mi se navedeni program ne čini shodan, jer je nepraktičan, to jest neizvediv. Pri sadašnjem ustroju gdje *dva* sabora imaju primiti jednake zakone u najvažnijoj struci državnog života, kao što je gospodarska, ona točka dualističkog sustava jest njezina Achilova peta. Što bi bilo kad bi *tri* sabora imala to činiti? Na takvo što nigda ti pristao ne bi ni Reichsrath, ni Ugarski sabor — a da pravo kažem ni ikakav razboriti političar. Razvijat program dualizma sa nemogućim točkam u istome, to znači negirat ga i pobijat ga. A tada iskrenije, političnije i korisnije jest uprav zanijekat ga, to jest staviti se na stanište stranke prava. Tko hoće savez s Ugarskom, ili bolje rekuć tko drži da u sadašnjim okolovštinam oteti mu se ne da, oni neka na temelju postojeće pogodbe gleda da je po mogućnosti razvije i dopuni u financijalnome pravcu, po prilici ono što je god. 1879. tražio prvi *nuntium* hrvatske regnikolarne deputacije, i neka gleda da ban dobije što veće samostalnosti i neodvisnosti. Financi, po mom mnjenju, to su glavna točka, i bez financija autonomija nije nego iluzija. Tko saveza neće, ili bolje onaj, koji za sadašnjost ne mari nego gleda na budućnost, neka ga niječe i pobija, ali istodobno neka sobom na čistu

³ *Historijski zbornik* 1968—1969, 478—479.

⁴ A. Palavršić-B. Zelić, Korespondencija M. Pavlinovića (dalje KMP), Split 1962, 400. — Šidak i dr., n. dj., 131—132 i 133. — M. Gross, Osnovni problemi pravaške politike 1878—1887, *Historijski zbornik* 1962, 74—75.

bude što hoće i kako hoće. Bez toga uvjeta sav rad stranke prava ostat će deklamacija i izvor velike konfuzije u moždanima, osobito mladoga naraštaja.«

Zatim mu je Klaić razjasnio stajalište narodnjaka prema Neodvisnoj narodnoj stranci: »Prihvatili vi ili ne navedeni program, mi vam sa štampom nećemo nepriliku praviti, dok smo odijeljeni. Ali kad bi se po slučaju — što za sada nema izgleda — združili, onda si pridržajemo pravo glasa i odluke.« I njemu je ponovio kako bi Neodvisna narodna stranka najbolje učinila kada bi se raspustila. »Oni koji neće saveza« — kaže Klaić — »neka idu u stranku prava, pak kao razboritiji nek ju *umaniziraju*, pojmove joj razbistru i skroju joj program. Oni koji drže savez neizbježiv, neka se vrte k narodnoj stranci, pak kao čeličniji i neodvisniji, neka ju bodre na čeličnost i neodvisnost, i pomagaju ne samo da se postojeća nagodba vrši, nego da se i raširi u gori navedenom smislu.« Na kraju mu kaže kako bi desnica u Carevinskom vijeću željela da se hrvatsko-ugarska raspra svrši mirnim načinom, a da oni, s obzirom na borbu protiv namjesnika Jovanovića u Zadru, nisu ni kanili doći u Zagreb da tim ne bi borbu onemogućili, a svoj položaj otežali.⁵

Kada je Vojnović iznio svoj program, Klaić nije bio zadovoljan, jer u njemu nije vidio budućnosti. Pavlinoviću je 17. siječnja 1884. pisao da se ne može mnogo očekivati od programa koji mnogo toga polaže u Delegacije i Hrvatski sabor (s vlasti »da odobrava cjenike i trgovačke ugovore«), da treba težiti za budućom nezavisnošću, ali, pitao se Klaić, koja je to snaga koja će je ostvariti? Zaključio je da se u postojećim prilikama treba zadovoljiti »mogućim, a osobito se složnim pokazati«, jer će u atomiziranom Saboru prevladati srpska manjina, jer će biti uteg na tezulji većine.⁶

Promatrajući tako prilike, Klaić nije vidio rješenja do u suradnji s oblastima i realnoj politici postepena napredovanja. Pišući 4. travnja Račkom o svom zauzimanju za *Pozor* (u povodu neke zapljene) u Taaffea, Klaić je iznio svoje poglede na austro-ugarske i napose hrvatske prilike.

Bio je čvrsto uvjeren da se, dok traje mir, ništa ne može u Monarhiji promijeniti, nego jedino zbog kakve velike vanjske katastrofe (za koji slučaj nije bio siguran da bi ga Monarhija preživjela). Uvjeren u nepromjenljivost sustava, tražio je modus vivendi i načine za jačanje narodne stvari (okanivši se brige za budućnost), koje je vidio u slozi, svijesti i sređenosti. Zato je i Račkom govorio o suvišnosti Neodvisne narodne stranke ponovno ističući svoju koncepciju o dvostranačnosti hrvatske politike, u kojoj bi Narodna stranka priznavala i branila Nagodbu, te tražila njezino proširenje, a Stranka prava nijekala Nagodbu, branila apsolutno hrvatsko pravo, priječila da se većina uspava i pripravljalna budućnost, tj. uspostavu cjelokupnosti Hrvatske uz posebni državnopravni položaj i u Monarhiji. Klaić je držao da bi takva politika omogućila stanovite uspjehe, dok svaka druga pridonosi propasti. Na kraju je preporučio Račkom dobre odnose s Mađarima, jer »ako se mađarski parlamentarizam slomi, odzvonilo je i ono malo slobode što se sada u Austriji ima«.⁷

⁵ *Historijski zbornik* 1968—69, 496—497.

⁶ KMP, 408—409. — Vojnovićev program »Što hoće Neodvisna narodna stranka«. — Klaić je 1. I. pisao Strossmayeru i bio veoma skeptičan u pogledu hrvatske budućnosti (*Historijski zbornik*, 1968—69, 480).

⁷ *Historijski zbornik* 1968—69, 494—495.

Kada se počelo govoriti o trijalizmu i kada mu je Strossmayer pisao da mu je Helfert poslao »Trias«, te zamolio Klaića da on razgovara s Helfertom i saopći mu rezultate, Klaić je razgovarao s Metelom Ožegovićem i posjetio Helferta. Inicijator trijalističke zamisli raspitivao se o hrvatskim prilikama. Na Klaićev upit što o trijalizmu misle najviši krugovi, Helfert nije dao određena odgovora, već ga je uputio u svoja nastojanja. Kada je Klaić primijetio da se trijalizam teško može provesti, Helfert mu je to potvrdio i kazao »da bi ga mogao izvesti samo sretni rat!« Stoga je Klaić 23. prosinca 1884. i pisao Strossmayeru kako je uvjeren da se u najvišim krugovima ni na što ne misli, nego da se živi od danas do sutra bez stanovite osnove, a »budimo iskreni, takve osnove mučno je da i bude, jer joj fali svaka podloga«. Ipak je Klaić kombinirao da jak mađžarski utjecaj ne odgovara Beču i da bi ga se oni rado oslobodili i zbog toga drage volje primili hrvatsku pomoć, ali, dodaje Klaić, treba se nadati »da Hrvati neće više služiti ratilom nikome«. Kombinirajući dalje, Klaić je mislio da bi trijalizam postao aktualan tek nakon aneksije Bosne i Hercegovine, stoga je ponovio misao da treba pripravljeti budućnost. Iako je bio za dobre odnose s Mađžarima, osuđivao je svako ulagivanje njima, jer »prosjakajući njihovo prijateljstvo, dava im se važnosti i sokoli ih se na sve to veće drzovitosti. Moramo ih trpjeti, jer ih se ne možemo krstiti; barem činimo to mućeć!«

Isto je izrazio i u pismu Pavlinoviću od 29. prosinca. Odbacujući svaku nadu da bi se u miru moglo nešto od Mađžara postignuti (kako se nadao Ožegović), on kaže: »Usprkos svim izbornim pobjedama Starčevićanaca i približenjem uporaba (neodvišnjaka i pravaša), ja uvijek držim se moje i tvrdo sam uvjeren da je jedina politika moguća i spasonosna umjerenost i poštenu modus vivendi s Mađžarom«, jer i složni Hrvati nemaju ni unutarnje ni vanjske moći da slome mađžarsku moć.⁸

Objektivna snaga Nijemaca i Mađžara, duge godine borbe i razmjerno veliki rezultati podupirali su svijest narodnjaka o njihovoj nemoći, a i oportunitizam suradnje s vladom. Tako je splitski narodnjački list *Narod* 1884. pisao: »Mi smo pokrajina prema Beču, puka pokrajina; prava su naših sabora silno okrnjena i stegnuta; u Beču se za nas zakoni kroje; iz Beča se s nama upravlja; pa kojih Nagodaba da mi sklopimo?«⁹ Svakako da je u takvu Klaićevu gledištu bilo i shvaćanja da vlast treba zadržati u hrvatskim rukama po bilo koju cijenu.

Godine 1884. i 1885. iz Zagreba su bile upućivane narodnjacima primjedbe da više ne nastoje oko sjedinjenja. Na te članke reagirala su oba narodnjačka glasila *Narod* i *Narodni list*,¹⁰ ističući da su oni ostali vjerni svom programu združenja s Hrvatskom i usporedne borbe za ponarođenje uprave i promicanja gospodarskog napretka zemlje u okviru dualizma.

O prilikama je dvaput pisao i Klaić. Prvi put u pismu Strossmayeru od 26. travnja 1885. usporedio je prilike i mislio da su one u Hrvatskoj lošije nego u Dalmaciji. Pisao mu je da su od 1879. narodnjaci u Carevinskom vijeću

⁸ Na i. mj., 480. — *Jubilarni broj Narodnog lista*, Zadar 1912, 88. — KMP, 451.

⁹ *Narod* 1884, br. 78—80.

¹⁰ *Narod* 1884, br. 81. — *Narodni list* 1885, br. 4.

dosta postigli i na narodnom gospodarskom polju, te da bi bili i više da nije bilo krivošijskog ustanka, a nadao se napretku ako bi u novom Carevinskom vijeću federalisti bili još jači. »Svakako« — pisao je — »treba nam vazda pred očima držati, da nijesmo sami svoji, da nam tuđi gospoduju, i da na žalost izgleda nema pomoći od nikuda, van od samih sebe i od suplemenika u istoj carevini. To nek pamte i u Hrvatskoj i prema tome nek svoj rad udese.« U istom pismu kaže da je razgovarao s Taaffeom i Kálnokyjem i da je tom prilikom zagovarao popravljjanje prilika u Hrvatskoj i ublaživanje mađarske protuhrvatske politike. Dalje kaže da su ga oni uvjeravali kako je »mučno prtiti se u mađarske nutrnje posle, ali me uvjerivaše da se na najvišem mjestu u tom smislu živo nastoji. Uvjerivaše me da Tisza položaj shvaća ali da ga u mnogome prijечи *chauvinizam* vlastite stranke.«¹¹

Drugi je put pisao u nizu članaka »Kroz ljetnu sparinu« u *Narodnom listu* (1885, br. 55—57). Osvrćući se na reakcije sjevernohrvatskih listova, koji su dio Izbornoga proglašenja Narodne hrvatske stranke — gdje se govori o dobrim odnosima Austrije i Ugarske, i o tome da austrijska polovica Monarhije ima pridonijeti ublaživanju napetosti između Ugarske i Hrvatske — tumačili kao povlađivanje vladinoj politici ili ga oštro osuđivali, Klaić je pisao da oni nisu mislili ugađati ni jednoj hrvatskoj stranci, nego da su mislili samo na korist Hrvatske, što se može riješiti samo mirnim i dobrim odnosima između Ugarske i Hrvatske »na temelju međusobnih državnopravnih ugovora i državnog uređenja cijele carevine«. Dalje je rekao da protiv mađarske državne ideje i njezina širenja hrvatski narodnjaci u Dalmaciji rješenje vide u tome: 1. da Ugarska poštuje zakone i Nagodbu strogo obdržava, te da se okani šovinističke težnje da Hrvatsku pretvori u svoju pokrajinu, 2. da Austrija pomogne, tj. da za skorih pregovora između Austrije i Ugarske Austrija — pokazavši da poštuje ugarska prava — makar i neizravno savjetuje Ugarskoj da i ona tako postupi prema narodima koji su s njom u državnoj zajednici, 3. da se Hrvati slože u obrani prava na temelju postojećih zakona, tj. da svi koji ih priznaju stupe u jednu stranku. Razdor u Narodnoj stranci ocijenio je kao opravdan, ali ga je žalio. Smatrao je da se pruža prilika sjedinjenju Narodne stranke na temelju odlučne obrane zakonitoga položaja stvorenog Nagodbom, a sjedinjenje bi utjecalo na mađarsko držanje i steklo zbog istočnih događaja potporu mjerodavnih austrijskih krugova, koji bi zagovarali autonomiju Hrvatske. Ponovio je svoje misli o potrebi pravaške oporbe koja bi branila ideal potpune hrvatske slobode i nezavisnosti, ali da tada ona mora imati jasan program i biti parlamentarno disciplinirana. Po Klaićevu mišljenju sređivanje prilika u sjevernoj Hrvatskoj pridonijelo bi ubrzanju sjedinjenja hrvatskih zemalja.

Odbacio je zahtjeve da u Carevinskom vijeću treba isticati sjedinjenje Hrvatske, jer se Carevinsko vijeće nema prava u to miješati budući da je rješenje pridržala sebi Kruna preko saborskih delegacija, i to ovim redom: Hrvatskog i Dalmatinskog sabora, zatim Hrvatskog i Ugarskog sabora, pa tek bi onda došlo na potvrdu Carevinskom vijeću, koje ga ne može odbiti. Zapravo, rekao je, rješenje ovisi o prikladnom trenutku do kojeg vode odnosi Hrvatske i Ugarske. Ako oni budu prijateljski, uklonit će mađarsko nepovjerenje, te će

¹¹ *Historijski zbornik* 1968—69, 481—482.

Hrvatski sabor moći zatražiti provedbu članka 65. Nagodbe, a »pokažu li se Hrvati sposobni za ulogu, koju im opredjeljuje položaj i odnošaji; sposobni da postanu možnim čimbenikom za rješenje i drugih važnih pitanja, mjerodavni krugovi imat će sve razloge da ih okupe i da ojačaju njihovo državno biće«. Replicirajući na pisanje pravaškoga lista *Slobode*, Klaić je rekao da je to naravni put koji treba slijediti, barem dotad, kako je ironično kazao, dok *Slobodini* člankopisci ne budu imali 2—3 milijunčića dobro uređene vojske i nekoliko stotina Kruppovih topova da drugačije riješe hrvatsko pitanje protiv volje Krune, Madžara i svih ostalih faktora.

Svoja razmatranja Klaić je završio starim mislima o potrebi osvješćivanja i napredovanja u zemlji, moralnog i materijalnog.

Nakon tih članaka u građi nema podataka o Klaićevu reagiranju na događaje u sjevernoj Hrvatskoj do 1892. Te je godine (6. lipnja) u pismu Kostu Vojnoviću prokomentirao apstinenciju obzoraša na izborima. Obzoraši su, naime, od 1885. surađivali s dijelom aristokracije na čelu s grofom Ivanom Draškovićem, u Centru, s programom sređenja hrvatskih prilika u okviru Nagodbe, a oslonom na bečki dvor. Dakle, oni su vodili politiku u skladu s Klaićevom zamisli o potrebi svrsishodne, postojećim dualističkim prilikama primjerene hrvatske realne politike, koja bi zemlji osigurala stabilizaciju, modernizaciju i stanovit prosperitet, te u cijelosti narodnog osvješćivanja i stranačkoga jedinstva položila temelj budućem novom položaju sjedinjene Hrvatske. Kada su se 1892. imali održati izbori, obzoraši su pravašima ponudili izborni sporazum, koji su pravaši odbili. Zbog toga su obzoraši odlučili da apstiniraju. To je Klaić, s pravom, ocijenio kao nemoć. Pravaški pak poraz na izborima prihvatio je kao razumljiv, jer — pisao je — stranka bez programa, koja se bori vikom, napadajima i klevetanjem ne može naći odziva u narodu. Zaključuje da je čitava hrvatska oporba na pogrešnom putu, jer se ne obzire na stvarne prilike, nego postavlja neispunjive zahtjeve, a trebala bi se postaviti na realan temelj suvremenosti i na njemu graditi.¹²

Iduće godine (1893) u pismu Račkom razmatrao je problem odnosa Hrvata i Slovenaca. Klaić je zastupao za Slovence neprihvatljivo stajalište, da je prvi korak zbliženju Hrvata i Slovenaca prihvaćanje hrvatskoga jezika za književni jezik Slovenaca, jer da bez toga neće doći do ozbiljne zajednice. On je mislio da vijećati sa Slovencima mogu i oni u sjevernoj Hrvatskoj bez dalmatinskih narodnjaka, jer su oni vođe, a ovi njihovi sljedbenici. Izrazio je nadu da će se postojeće veze na političkom polju dalje razvijati. Također mu je bilo drago što je Rački odobrio njegov istup iz Hohenwartova kluba u Carevinskom vijeću, a želio je da ga napuste i slovenski zastupnici, jer bez toga istup dalmatinskih zastupnika ne bi imao željena uspjeha i ne bi približio Slovence i Hrvate.¹³

¹² *Historijski zbornik* 1968—1969, 498—499. — Tada je pravaštvo, pod sve većim utjecajem Josipa Franka, išlo prema suradnji s dualističkim faktorima, i prva faza propadanja pravaštva vezuje se u literaturi uz Frankovu adresu 1892, koja riječima odbacuje dualizam, ali otkriva i sklonost suradnji sa spomenutim faktorima (Šidak i dr., n. dj., 136 i 146. — M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 253—309; autorica je tu opsežno analizirala cjelokupnu problematiku tzv. modernog pravaštva).

¹³ *Historijski zbornik* 1968—1969, 495—496.

Posljednji podatak o odnosu prema Neodvisnoj narodnoj stranci nalazi se u Klaićevu pismu Šimi Mazzuri od 22. listopada 1894, koje je napisao u odgovor na njegov i Derenčinov poziv da sudjeluje na sastanku Stranke u Zagrebu (25. X). Klaić im je odgovorio da ne može doći zbog prešnih poslova u Zemaljskom odboru, ali da ne bi došao ni da može. To je ovako protumačio: »Neodvisna stranka u Banovini osnovana je i gleda da se što bolje uredi i učvrsti, na temelju tamošnjega državnopravnog položaja i parlamentarnih prilika koje tamo vladaju. Sa tim položajem i tim prilikama mi dalmatinski Hrvati nemamo ništa zajedničkoga, dokle smo od Banovine otcjepljeni, i zato naše sudjelovanje pri uređenju parlamentarnog rada Neodvisne stranke nije opravdano, i po tome ne može biti korisno.« Zatim mu je pisao da su oni prigovarali pravašima u Dalmaciji što su se potčinili vodstvu pravaša u Zagrebu (pravaši oko Jurja Biankinija deklarativno su se pridružili 1894. Stranci prava), pa da zbog toga ne mogu ni oni, tj. dalmatinski narodnjaci učiniti isto. Klaić je istaknuo da su oni i dosad pratili rad Neodvisne stranke, s njom simpatizirali i moralno je podupirali, te da će to činiti i ubuduće. A ako bude posrijedi koje važno pitanje, da će se s njom povjerljivo dogovoriti, ali ne na bučnom javnom sastanku. Stoga mu je preporučio da ne objavljuju kako su ih zvali, da nedolazak ne bi po neodvišnjake negativno odjeknuo, te da na eventualne prigovore odgovore da između obje stranke postoje najbolji odnosi, ali da o jednoj stranci prije sjedinjenja ne može biti govora. On pak da će sastanak brzojavno pozdraviti. Sastanak neodvišnjaka pozdravilo je splitsko *Jedinstvo*.

Čingriji je Klaić pisao u istom duhu (10. XI) i saopćio mu da su toga mnijenja još Gajo Bulat i Ante Šupuk, a da su, sudeći po odgovoru, time zadovoljni i oni u Hrvatskoj.¹⁴

Ako pokušamo napisano sažeti, moramo u prvom redu imati na umu općenito Klaićevu značajku. Bio je on političar koji je uvijek slijedio klasičnu maksimu kako je politika umijeće mogućega, i koji je zato uvijek zastupao realna stajališta i davao prednost praktičnu radu i konkretnim rezultatima ne zanoseći se velikim koncepcijama i nacrtima, ne rasipajući snagu u teoretskim rasprama, kalkulacijama i trenutačno dalekim ciljevima. Zatim valja imati na umu da je Klaić bio načelni protivnik djelovanja u oporbi i kako je takvo djelovanje držao za nezgodnu nuždu. Glavni je njegov cilj bio dovesti stranku, kojoj je pripadao i za koju je mislio da zastupa hrvatske interese, na vlast i na vlasti je održati.

Tim značajkama — koje pružaju temelj za razumijevanje Klaićeva odnosa prema stranačkom djelovanju u sjevernoj Hrvatskoj i tamošnjim prilikama općenito — treba dodati iskustvo koje je Klaić stekao u političkoj praksi u Zadru, najprije u oporbi i onda (od 1870) u saborskoj većini. Radeći u siromašnoj, o Beču ovisnoj hrvatskoj pokrajini, svjestan nemoći svoje Narodne stranke u rješavanju ne samo bitnih pitanja u političkom, gospodarskom i kulturnom razvitku hrvatskog naroda, nego i mnogih svagdašnjih potreba, izložen borbi za održavanje jedinstva Stranke, ugrožene baštinjenim autonomашtvom, duhovnom razjedinjenošću zbog suvremenoga liberalnoga strujanja (i

¹⁴ *Historijski zbornik* 1968—1969, 486. — Šidak i dr., n. dj., 175. — N. Beritić, Iz korespondencije Miha Klaića, *Arhivski vjesnik* 1960, 143. — *Jedinstvo* 1894, br. 32.

susljedne kulturno-vjerske napetosti) u konzervativnoj sredini i jačanjem narodne napetosti u procesu modernoga konstituiranja hrvatskog i srpskog naroda, Klaić je odlučno prihvatio smjer realne politike i — koliko su mu to dopuštale savjest i objektivne prilike — s njom skopčana oportunitizma, i onda je u tome bio dosljedan.

Ustrajući na tome nastojao je npr. pošto-poto u Narodnoj stranci u Dalmaciji zadržati srpske zastupnike i poslije pravaše oko J. Biankinija. Nastojao je ne produbljivati sukobe i razdore i obnoviti poljuljano ili razbijeno jedinstvo. Zbog toga je odbijao radikalna stajališta, jer je držao da ona u stvarnosti stabilizirana dualističkog sustava mogu ozbiljno naškoditi politici postepena napredovanja, politici služenja svim što taj sustav dopušta, a što bi popravilo hrvatske prilike. Pravašku individualizaciju hrvatske politike u pokrajini nije prihvaćao, jer je bio uvjeren kako ona podvaja hrvatske snage i tako objektivno slabi narodne snage u protutuđinskoj borbi. Klaićev realizam, oprez i praktičnost osobito su došli do izražaja u bitnom pitanju onodobne hrvatske politike, u pitanju sjedinjenja hrvatskih zemalja, kome je na putu stajalo negativno držanje svih faktora u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Južnohrvatski su se narodnjaci pobjedom na izborima 1870. našli stiješnjeni između državnopravnoga načela i dualističke stvarnosti. Klaić je tada, shvativši kako je sjedinjenje neprovedivo zbog otpora vrhova Monarhije, prihvatio politiku postepena napredovanja i nije htio pokretanjem državnopravnoga pitanja dovesti do sloma narodnjačku većinu, pa je tako poveo Stranku iz dotadašnje umjerene oporbe u oportunitizam i suradnju s oblastima — više ili manje izraženu — s mučnim traženjem u različnim prilikama stajališta prema državnopravnom pitanju. Stoga narodnjaci nisu od 1877. do 1892. ni dirali u to osjetljivo pitanje, a kada su ga biankinijevci, u sklopu svoje općenite radikalizacije politike, pokrenuli, Klaić — koji je tada mislio kako je sjedinjenje hrvatskih zemalja nedjeljivo od pitanja Bosne i Hercegovine i da će se konačnim uređenjem državnog odnosa tih zemalja riješiti i odnos Dalmacije u sjedinjenju s Hrvatskom — odupro se najposlije (1895) podnošenju adrese o sjedinjenju motivirajući odbijanje raspustom Sabora, čime su se služile oblasti, delikatnim ustrojstvom Monarhije koje ne dopušta nikakvo državno preustrojstvo i nepovoljnim međunarodnim položajem. Uz to je podnošenje adrese ocijenio kao demonstraciju koja više šteti nego koristi i apelirao je za nastavak djelovanja razboritom i umjerenom politikom. Klaićeva procjena prilika, mora se priznati, bila je točna.

Ovo nije mjesto za opsežniju raščlambu Klaićeva djelovanja i njegovih gledišta,¹⁵ ali i te općenito naznačene misli mogu pomoći razumijevanju napisanoga.

Narodna stranka u sjevernoj Hrvatskoj bila je usko povezana sa svojom imenjakinjom u Dalmaciji, pa se mogu uzimati kao jedinstvena hrvatska Narodna stranka. Klaić je uvijek bio blizak sjevernohrvatskim narodnjačkim vo-

¹⁵ Zainteresirani čitatelj plodove moga istraživanja o životu i radu M. Klaića može naći u sažecima: »Miho Klaić (1829—1896), istaknuta osoba hrvatske politike 19. stoljeća«, *Dubrovnik*, XII, 1969, br. 4, 108—120 i »Miho Klaić i razvitak Narodne stranke«, *Dalmacija 1870*, Zadar 1972, 231—241.

đama J. J. Strossmayeru, F. Račkom i drugima, podupirući i odobravajući njihovu politiku. Stoga se i ovdje treba osvrnuti na Klaićeve odnose sa sjevernohrvatskim narodnjacima, kako bi se razumjeli njegovi odnosi s njezinom baštinicom Neodvisnom narodnom strankom.

Prije sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe Klaić je zastupao povezanost Hrvatske i Ugarske, jer se bojao da osamljena Hrvatska ne bi odoljela bečkom centralizmu. Vjerovao je u realnu uniju s Ugarskom i u zajedničko rješavanje odnosa s Austrijom. Vjerovao je u dobru volju Mađžara i mislio kako njihovi zahtjevi nisu veliki. Uskoro ga je razvoj prilika uvjerio u suprotno. Tada je — uoči dualizma — Klaić, prekasno kao i sjevernohrvatski narodnjaci, prihvatio ranije od narodnjaka odbačenu koncepciju Samostalne narodne stranke o izravnim pregovorima s Bečom radi samostalnosti i integriteta Hrvatske. Osim toga mnogo je nade polagao u drukčije ustrojeni zajednički parlament u Beču, koji bi mogao nadzirati središnju vladu, odupirati se bečkoj kamarili i postepeno omogućiti svestrani napredak naroda u Monarhiji. Također je vjerovao u djelotvornu suradnju Hrvata s ostalim Slavenima u takvom parlamentu.

Što se tiče same Hrvatske, mislio je da joj treba jaka vlada, koja bi umjela srediti prilike, modernizirati upravu i osigurati gospodarski napredak. Spoznao je, dakle, kako siromašan i zaostao narod ne može dovršiti svoje konstituiranje niti se uspješno boriti za svoje teritorijalno sjedinjenje i političko i narodno oslobođenje.

Klaić je podupirao politiku sjevernohrvatskih narodnjaka sve do sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe i bio protiv dualizma kao sustava pogibeljna za Dalmaciju, jer ju je izručivao Nijemcima. Kada je Nagodba bila prihvaćena, južnohrvatski su je narodnjaci priznali, iako nisu odobravali način na koji je sklopljena. Nisu odobravali Nagodbom provedeno stezanje hrvatske državnosti, ali su zato više isticali — iako praktički neopravdano — da je u njoj uglavljeno kako će Ugarska tražiti zemljišnu cjelokupnost Hrvatske. Zbog toga su priznali Nagodbu kao zakon, koji omogućuje sjedinjenje i koji se kao svaki zakon može promijeniti, jer zbog svoga slaba temelja nije trajan. Stoga su, a i Klaić, stali na umjereno pronagodbeno stajalište kritizirajući istodobno političke prilike u Hrvatskoj.

Kada je revizija Nagodbe postala aktualna, Klaić je podupirao pregovore o njoj, iako više nije vjerovao u mađžarsku popustljivost. Sklopljenu reviziju (1873) smatrao je načinom da Narodna stranka — koja je 1868. Nagodbi zanijekala zakoniti temelj — prizna Nagodbu i tako iziđe iz pasivne oporbe u akciju. Zbog toga nije odobravao stajalište kruga oko Račkoga koji je odbacivao reviziju. Klaić se, naime, bojao razdora u hrvatskim redovima, pa je mislio da bi svi narodnjaci morali reviziju ili prihvatiti ili je odbaciti, tj. ili raditi na praktičnom polju u korist naroda ili očuvati načelno stajalište negacije. Dakle, i tu je zastupao prvenstveno potrebu očuvanja jedinstva snaga i vođenja realne politike. God. 1879. podupro je Kraljevinski odbor koji je pregovarao o obnovi Nagodbe radi stjecanja financijske autonomije i sjedinjenja Vojne krajine.

Kada se Neodvisna narodna stranka odvojila od matice, Klaić je simpatizirao s njom, jer su u njoj bili svi njegovi dugogodišnji politički istomišljenici

i prijatelji, ali je svejedno odbijao svaku otvorenu suradnju i nije promijenio svoja ustaljena gledišta o potrebi jake vlade u Hrvatskoj u narodnim rukama, o neophodnosti da se ona podupire, te napokon o bipolnosti hrvatskoga stranačkog života. Po tome bi jedna stranka imala, priznavajući nagodbenjačke prilike, biti na vlasti i voditi samostalnu i za hrvatski narod korisnu realnu politiku, a druga bi stranka svojom radikalnom oporbom održavala vertikalnu narodnu svijesti i bila rezerva možebitne buduće nove politike. Zbog toga je mislio da je Neodvisna narodna stranka suvišna u političkom životu Hrvatske, zbog toga je odbacio njezin subdualistički program iz 1883.

U skladu s njegovom oportunističkom politikom postepena napredovanja u očekivanju povoljna raspjeta u Monarhiji pod pritiskom vanjskih događaja, a i s obzirom na stabilnost dualizma i objektivnu slabost hrvatske politike, takva se Klaićeva shvaćanja mogu ocijeniti kao prihvatljiva. Osobito kada se ima na umu da je u Hrvatskoj svaka radikalna politika, svaka stranačka koncepcija prije ili poslije svršavala u oportunizmu, prihvaćanju postepena napredovanja, sitna rada, očekivanju vanjskih događaja, okretanju ovom ili onom faktoru u Monarhiji, uz podržavanje neplodne državnopravne logomahije u posljednjim desetljećima Austro-Ugarske Monarhije, pred novom prekretnicom u povijesti hrvatskoga naroda.

Z u s a m m e n f a s s u n g

MIHO KLAJČS ANSCHAUUNGEN ÜBER DIE VERHÄLTNISSE IN NORD-KROATIEN SEIT DER GRÜNDUNG DER UNABHÄNGIGEN NATIONALPARTEI BIS 1894

Nach dem Kroatisch-ungarischen Ausgleich (1868) war Kroatien einer verstärkten Magyarisierung ausgesetzt, seine staatspolitische Individualität wurde beeinträchtigt, wirtschaftlich und finanziell war es von Ungarn abhängig. Derartige Verhältnisse bedingten die Trennung der Unabhängigen Nationalpartei (Neodvisna narodna stranka) von ihrer Mutterpartei — der Nationalpartei (Narodna stranka) — und sie spiegelten sich besonders negativ im kroatischen politischen und wirtschaftlichen Leben während der Amtszeit des Banus Karl, Graf, Khuen Héderváry (1883—1903) wider, der sich zudem der Spannung zwischen Kroaten und Serben bediente, um die kroatische Opposition zu vernichten und Kroatien zu pazifizieren.

Unter solchen Verhältnissen dachte der kroatische Politiker und Anführer der Nationalpartei in Dalmatien, Miho Klaić (1829—96), dass eine Spaltung in mehrere Parteien für die Wirkungskraft der kroatischen Politik nicht verteilhaft sei, umso mehr, da man darauf achten musste, das Regime — das sich auf die serbischen Deputierten im Kroatischen Landtag stützte — nicht noch mehr erstarren zu lassen. Klaić war der Meinung, die beste Lösung sei ein Zweiparteiensystem, d.h. eine der Parteien (die Nationalpartei) würde sich dem Dualismus in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie anschließen und diesen unterstützen, dadurch an der Macht bleiben und danach streben, in Zusammenarbeit mit den Be-

hörden, eine reale Politik führend, die kroatische Autonomie zu erweitern, besonders auf finanziellem Gebiet, während die andere Partei (die Rechtspartei) in der Opposition wäre und als radikale Strömung die Ideale der vollständigen Freiheit und Unabhängigkeit Kroatiens verteidigen und so die politische Reserve für die Zukunft bilden würde, in der Klaić die Verwirklichung der Integration Kroatiens nebst einer besonderen staatsrechtlichen Stellung in der Monarchie sah.

Klaićs Standpunkt war real, doch kam es zu seinen Lebzeiten zu keinen wesentlichen Veränderungen weder im parteilichen noch im allgemein-politischen Leben der Kroaten.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

